

Muzeum im. Mathiasa Bersohna w Warszawie

Korona na Torę. Niemcy, 2. poł. XIX w.; srebro. Ze zbiorów Muzeum im. Mathiasa Bersohna. Zaginiona. Repr. ŻIH

To, nie istniejące już dziś, muzeum zasługuje na przypomnienie choćby z dwóch powodów: po pierwsze z uwagi na osobę fundatora, jednej z czołowych postaci oświeconego społeczeństwa żydowskiego w Warszawie w drugiej połowie XIX w., po drugie – ze względu na to, że do września 1939 r. było jedynym muzeum w stolicy posiadającym tak bogaty zbiór judaików. Ambitne plany rozbudowy muzeum i przekształcenia go w Centralne Muzeum Żydowskie w Polsce udaremniła II wojna światowa.

Mathias Bersohn urodził się w Warszawie w 1823 r., w bogatej rodzinie kupieckiej. Tu po odbytych naukach, uzupełnionych studiami na uniwersytecie w Berlinie, szybko piął się w karierze kupieckiej. Stał się współwłaścicielem firmy przemysłowo-handlowej, a wreszcie właścicielem firmy bankowej. Nagromadzony znaczny kapitał pozwolił mu na czynne zaangażowanie się w działalność charytatywną oraz na polu nauki i kultury, w szerokim tego słowa znaczeniu. Był członkiem Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu oraz Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce Akademii Umiejętności w Krakowie. Interesował się i badał historię Żydów w Polsce; był pierwszym wśród nich, który zajął się badaniami archiwalnymi, opierając się na aktach Metryki Koronnej. Spod jego pióra wyszło kilkanaście rozpraw naukowych, głównie dotyczących polskiej historii sztuki, świadczących

o bardzo szerokim kręgu zainteresowań Bersohna, m.in.: „O Wicie Stwoszu i jego dziele” (1870 r.), „O rytownikach gdańskich” (1887 r.), „Księgozbiory katedry plockiej” (1899 r.), „O iluminowanych rękopisach polskich” (1900 r.), „Kilka słów o dawniejszych bożnicach drewnianych w Polsce” (1900 r.), „Dawna zbrojownia książąt Radziwiłłów w Nieświeżu” (1904 r.) czy wydany już po śmierci autora „Dyplomatarisz dotyczący Żydów w dawnej Polsce 1388-1782” (1910 r.).

Na szczególną uwagę zasługuje działalność i zasługi Bersohna na polu kolekcjonerstwa dzieł sztuki. Trzon jego znacznych zbiorów, nie tylko pozyskanych drogą dziedziczenia, ale i systematycznie przez wiele lat uzupełnianych, stanowiły obrazy i rysunki oraz judaika. Część tych zbiorów, w roku 1902, podzielił pomiędzy Muzeum Narodowe w Krakowie, darując temu muzeum 93 obiekty oraz Towarzystwo Sztuk Pięknych w Warszawie, dokąd przekazał 235 rysunków i akwarel z prośbą o umieszczenie ich w osobnej sali noszącej imię darczyńcy.

W lipcu 1905 r. Bersohn zwrócił się do Zarządu Gminy Żydowskiej w Warszawie, której był czynnym działaczem, z propozycją przekazania jej, w celu stworzenia muzeum, zbiorów starożytności żydowskich i biblioteki, składających się z 1221 dzieł judaistycznych. Odpowiedni akt darowizny został sporządzony 27 września tego samego roku, zgodnie z którym zbiory, wycenione na sumę 4151 rubli, przekazał Gminie. Stanowić one miały *po wieczne czasy Muzeum Starożytności Żydowskich z daru Mathiasa Bersohna w Warszawie* z zaznaczeniem, że ewentualny dochód według uznania Zarządu Gminy będzie przeznaczony na cele dobroczynne.

Kuratorem zbiorów, jeszcze przed faktycznym powstaniem muzeum, został prof. Samuel Dickstein, przewodniczący wydziału szkolnego, a ofiarodawcy zaproponowano funkcję dożywotniego kuratora, którą przyszło mu pełnić do 1908 r.

Początkowo zbiory umieszczono w sali zebrań, skąd zostały przeniesione do innego, odpowiednio zabezpieczonego pomieszczenia dopiero w lipcu 1906 r. Uroczyste otwarcie muzeum nastąpiło już po śmierci fundatora, w lipcu 1910 r. Po udostępnieniu zbiorów, prof. Dickstein zwrócił się z apelem do społeczeństwa żydowskiego o przesyłanie informacji na temat zabytków żydowskich znajdujących się w ich posiadaniu, a mogących takie obiekty, jako dar, przekazać muzeum. Jednak odzew był niewielki.

Po pierwszych kilku latach działalności (w tym konserwatorskiej i dydaktycznej), muzeum weszło w okres stagnacji, spowodowanej między innymi wybuchem pierwszej wojny światowej oraz – jak później tłumaczono – ustąpieniem ówczesnego Zarządu Gminy, przychylnego muzeum. Nowy Zarząd nie był zainteresowany lożeniem na muzeum, a samo muzeum pozostało bez kuratora. Dopiero w 1917 r. przystąpiono do sporządzania spisu wszystkich obiektów, a zbiory systematycznie, choć powoli, powiększały się w dużej mierze dzięki darom. W latach 1910-1918 przybyło kilkaset pozycji inwentarzowych, głównie książek (na początku 1918 r. muzeum posiadało 314 eksponatów, a biblioteka powiększyła się o 697 woluminów i liczyła w sumie 1918 tomów). Lata następne nie przyniosły znaczących zmian, aż do roku 1937, kiedy to nowo wybrane władze Gminy zde-

Tarcza na Torę. Polska, XVIII w.; srebro, wym. 33 x 21 cm. Ze zbiorów Muzeum im. Mathiasa Bersohna. Zaginiona. Repr. ŻIH

Puszka na wonności (balsaminka). Polska, 1803 r.; srebro, wys. 20 cm. Ze zbiorów Muzeum im. Mathiasa Bersohna. Zaginiona. Repr. ŻIH

cydowały się wskrzesić muzeum. Powołano kuratora, którym został inż. Adam Czerniaków. Powstały wtedy dalekosiężne plany powiększenia i reorganizacji muzeum oraz usystematyzowania zbiorów *tudzież uprzyśtępnienia tychże badaczom i szerszym rzeszą*. Celem takich posunięć było stworzenie, jak wspomniano na początku, centralnego muzeum żydowskiego w Polsce, którego podstawę stanowić miały zbiory Mathiasa Bersohna. Starano się na bieżąco powiększać zbiory (w latach 1937-39 przybyło 67 eksponatów), głównie dzięki darom. Zadbano o pozyskanie nowego pomieszczenia, a w perspektywie myślano o wybudowaniu na potrzeby muzeum odpowiedniego gmachu na terenie otrzymanym od Gminy. Niestety, z powodu wybuchu wojny wszystko pozostało w planach...

W roku 1939 zbiory – już uporządkowane, wyeksponowane w odpowiednich gablotach – posiadały katalog i to on stanowi dziś podstawowe źródło niemal wszystkich informacji na temat historii muzeum. Jednak opisy poszczególnych obiektów są bardzo skromne, nie zawierają nawet wymiarów, co znacznie zubaża wartość merytoryczną tej publikacji. Niemniej, jej mały nakład stawia ją wśród wydawnictw o dużej wartości bibliofilskiej.

Zawartość katalogu, a tym samym zbiorów, można podzielić na kilka części. Pierw-

sza z nich zawierała dokumenty dotyczące patrycjatu żydowskiego w Warszawie, na czele których znalazły się te dotyczące działalności Mathiasa Bersohna, dalej rodziny Glücksbergów (pocz. XIX w.) oraz rękopisy o treści religijnej. Najliczniejszą grupę stanowiły pieczętki, pierścienie, monety, medale, amulety oraz mezusy (niewielki futerał do przechowywania zwitka pergaminu z fragmentem biblijnym z Księgi Powtórzonego Prawa, wykonywany głównie z metalu, przytwierdzany do zewnętrznej prawej framugi drzwi każdego mieszkania żydowskiego). W muzeum prezentowano także fotografie synagog, zarówno widoki zewnętrzne, jak i widoki wewnątrz oraz rysunki i akwarele o tej samej tematyce. Na uwagę zasługiwały także siedemnastowieczne kechuby – bogato iluminowane akty ślubne.

Osobny, bogaty zbiór stanowiły żydowskie przedmioty liturgiczne: tarcze (zawieszki na rodąły – zwoje pergaminowe z tekstem Pięcioksięgu Mojżeszowego) oraz ręczki (jady), którymi wodzono wzdłuż wierszy podczas odczytywania Tory. Wśród zbiorów nie mogło zabraknąć balsaminek – naczyni przeznaczonych na wonności, używanych w czasie modłów na zakończenie szabasu. W katalogu występowały jako perfumerki i reprezentowały bardzo różne formy: od wieżyczek okrągłych i czterobocznych do form zoomorficznych (jak postać gołębia), czy formy gruszki. Najstarsza z nich pochodziła z końca XVIII w. Dalej w gablotach prezentowane były m.in. puszki na etrog (owoc cytrusowy używany w czasie Święta Szalasów), lampki chanukowe, świeczniki, lichtarze oraz korony na rodąły.

Dział malarstwa (olejne, akwarele) reprezentowało stosunkowo niewiele prac – zarówno obrazy malarzy polskich, przedstawiające tematykę żydowską, jak i malarzy Żydów. Z tych pierwszych wymienić należy Szymona Czechowicza, autora obrazu zatytułowanego „Mojżesz”, Stanisława Czajkowskiego („Sądny Dzień”), a także Wacława Koniuszo („Poświęcenie księżycy po Sądym Dniu na dziedzińcu synagogi na Kazimierzu”). Malarzy pochodzenia żydowskiego reprezentowali m.in.: Maurycy Gottlieb („Albrecht Branden-

burski odbiera inwestyturę od Zygmunta Starego”) oraz Aleksander Lesser („Król Kazimierz Wielki i Esterka” i „Kazimierz Wielki nadający przywileje Żydom w Polsce”). Wśród prac rzeźbiarskich większość stanowiły płaskorzeźby i popiersia dłuta Abrahama Ostrzeży, przedstawiające Elżę Orzeszkową, Ludwika Zamenhafa, Samuela Goldflama i Abrahama Sterna. Część z nich została ofiarowana muzeum przez samego artystę. Również drogą darowizny muzeum pozyskało popiersie autorstwa Józefa Gabowicza, przedstawiające Hipolita Wawelberga, znanego filantropa i działacza społecznego.

Osobny, bardzo ciekawy dział, stanowiły parochety – kotary na szafy ołtarzowe. Wykonywane były z jednolitej tkaniny, głównie adamaszku lub brokatu. Zdarzały się również parochety sporządzane z pasów słuckich. Fundowane były m.in. dla uczczenia zmarłego członka rodziny. Najstarsze tkaniny używane w parochetach, jakie figurowały w zbiorach Muzeum, pochodziły z XVII w., przeważały

Lampka chanukowa. Polska, XVIII/XIX w.; brąz. Ze zbiorów Muzeum im. Mathiasa Bersohna. Zaginiona. Repr. ŻIH

jednak wyroby XVIII i XIX w., głównie związane z warsztatami francuskimi.

Największe zainteresowanie Muzeum im. Mathiasa Bersohna, zarówno ze strony Gminy Żydowskiej, jak i badaczy, przypadło dopiero na ostatnie lata przed wybuchem II wojny światowej. Nie udało się jednak sporządzić naukowego, pełnego katalogu, nie zdążono nawet sfotografować dużej części przedmiotów. Wrzesień 1939 r. przesądził o losie Muzeum.

Monika Kuhnke